

ЧЛАНЦИ

Бранко Павићевић

МЕМОРАНДУМ ЈЕГОРА ПЕТРОВИЧА КОВАЉЕВСКОГ О ЦРНОЈ ГОРИ 1838. ГОДИНЕ

Јегор Петровић Коваљевски рођен је 1809. у селу Јарошовки у харковском срезу (слободско-украјинска губернија). Послије завршених студија на Харковском универзитету, Коваљевски је продужио школовање на Рударском кадетском корпусу у Петрограду, а затим је, као завршени рударски инжењер, започео службовање на Уралу.¹ Почетком 1838, по налогу царске владе, Јегор Петровић одлази у Црну Гору на извршење једног специјалног задатка. Од тада почиње нов период у његовој каријери: он улази у дипломатски живот своје земље, и због показаног смисла за ту нову врсту дјелатности стиче признања и углед, што му је шездесетих година обезбиједило висок положај у царској дипломатској хијерархији — постао је шеф Азијатског департмана. На дужност шефа тако важног одјељења у министарству иностраних послова Русије могао је доћи само дипломата необичних способности. Јегор Петровић Коваљевски био је управо таква личност.

У току дугогодишње дипломатске каријере, Јегор Петровић је постао изванредан познавалац прилика на Балкану и прави стручњак за Црну Гору. У току своје каријере три пута је посјетио ову земљу, одржавао везе са њеним владарима, а скоро три деценије званичне црногорске личности, предузимајући разне спољнополитичке акције и потезе, рачунале су да ће наићи на разумијевање и подршку искреног пријатеља Црне Горе — Јегора Петровића Коваљевског.

*

Кад је по одлуци императора Николаја I за Црну Гору отпутовао (средином 1837) Јакоб Николајевич Озерецковски, са специјалном инструкцијом царске владе, нико није очекивао да ће он у свом извјештају саопштити сензационалан, али непровјерен, податак да на територији Црне Горе, на граници према Албанији, „у Кучкој крајини”, постоји мјесто на чијем се подручју налазе

¹ А. Вальская, Путешествия Егора Петровича Ковалевского, Москва 1956, 7—9.

трагови златне руде.² Тај извјештај је подстакао званичне кругове у Петрограду на размишљање о начину како да се установе поуздани подаци о геолошком и минералолошком саставу земљишта у Црној Гори. Царска влада је жељела да испита да ли рударска привреда може представљати извор прихода за црногорску државну касу.

Чим је император Николај I упознат са извјештајем Јакова Николајевича издао је наредбу да се у Црну Гору упути један искусан рударски инжењер. О овој одлуци обавијештен је генерал-ађутант проф Бенкендорф. Извршавајући цареву наредбу, Александар Христифорович Бенкендорф је затражио од грофа Канкрин да одреди једног способног официра из реда рударских инжењера да отпутује у Беч, гдје је од руског посланика при бечком двору требало да добије упутства за рад.³ Поступајући у духу ове препоруке, гроф Канкрин је ријешо да таквог стручњака потражи међу специјалистима запосленим при сибирским фабрикама. Канкрин је истовремено направио предрачун расхода за слање таквог стручњака и установио да би из државне касе требало дати 16.000 рубаља, укључујући у ту суму и 300 червоњаца нужних за покриће трошкова око организовања непосредних истраживања на теренима Црне Горе.⁴

Пошто је император Николај I прихватио препоруке грофа Канкрина, начелнику Штаба Корпуса рударских инжењера генералу Чевкину упућен је захтјев да у договору са начелником Завода уралског масива одреди инжењера који би најбоље обавио посао у Црној Гори.⁵ Генерал Чевкин је начелнику овог завода одмах издао заповијест да рударског капетана Јегора Петровића Ковалевског ослободи дужности због одласка у Црну Гору ради специјалне мисије.⁶ Убрзо затим штампана је наредба којом је Ковалевски разријешен дужности у уралским заводима⁷

Док су вођени разговори о најподеснијој личности за обављање специјалне мисије у Црној Гори, депарتمان државне благајне, обавијештен о царевом наредби, дао је налог да се из државне касе изда сума од 16.000 рубаља и уплати на благајну Корпуса рударских инжењера.⁸ Пошто је затим добијена сагласност министарства финансија,⁹ благајна Корпуса је почетком јануара

² Архив внешней политики России, (скр. АВВР), ГА—У—А—2, 695), Озерецковски — Татищеву, 1/13. 1837. — Овај извјештај био је достављен на увид императору Николају I 14/26. X 1837. Цар се тада налазио у Москви. На маргини овог дијела извјештаја гдје је ријеч о Златици, цар је ставио забиљешку: „Може се упутити официр рударски инжењер“.

³ Центр. исторический архив в Ленинграде, (скр. ЦИАЛ), оп. 44, 2, д. 560, повјерљиво писмо Бенкендорфа Канкрину, 24. XI/6. XII 1837, 3418.

⁴ Ib, Канкрин цару Николају I, 17/29. XII 1837.

⁵ Ib, Канкрин Бенкендорфу, 22/30. XII 1837, 4352.

⁶ Ib, Чевкин начелнику Завода уралског масива, 22/30. XII 1837.

⁷ Ib, наредба од 22/30. XII 1837.

⁸ Ib, Чевкин Департману државне благајне, 29. XII 1837/10. I 1838.

⁹ Ib, Министарство финансија Штабу Корпуса, 29. XII 1837/10. I 1838.

1838. одиста добила ту суму,¹⁰ из чега се јасно видјело да руски службени кругови придају озбиљан значај задаћи која је повјерена Јегору Петровичу.

Пошто су обезбијеђена потребна средства, гроф Канкрин је о свему обавијестио државног вицекањцелара Карла Васиљевича Неселродеа, тражећи истовремено од њега да руском посланику у Бечу Татишчеву пошаље упутства како би овај размислио о посебним инструкцијама које је Коваљевском требало дати за рад у Црној Гори.¹¹ Канкрин је са своје стране извијестио Татишчева о царевој одлуци, захтијевајући од руског посланика да Коваљевском изда специјалну препоруку на владара Црне Горе. Сем тога, Канкрин је препоручио Татишчеву да по дипломатском куриру упућује сву пошту коју ће Коваљевски слати из Црне Горе.¹²

Крајем јануара 1838. Коваљевски је напустио дужност у Заводима уралског масива и упутио се у Петроград,¹³ гдје је требало да добије опште инструкције за рад, средства за пут и пасош за Црну Гору. Јегор Петрович се у пријестоници задржао више од мјесец дана. Крајем марта Азијатски департман извијестио је Штаб Корпуса рударских инжењера да је спреман пасош за Коваљевског и да су састављена писма за руског посланика у Бечу и препорука за владикау црногорског.¹⁴

Државни вицекањцелар гроф Неселроде придавао је посебан значај мисији Јегора Петровича. Неселроде је претпостављао да ће турски, а поготову аустријски посматрачи будно да прате дјелатност руског инжењера, па је стога саставио прецизне инструкције за његов рад. По тим упутствима, Коваљевски је требао: 1) да се по доласку у Беч одмах јави руском посланику, да му преда службену пошту, међу којом се налазила и детаљна инструкција за рад у Црној Гори, и да затражи од њега допунска упутства; 2) да се у Црној Гори бави искључиво научним истраживањима, у духу упутстава која је добио од Штаба Корпуса рударских инжењера, пошто се владар Црне Горе са тим претходно сагласио; 3) да све податке прикупљене на теренима Црне Горе из области физике, географије, статистике и геологије, од интереса за науку, доставља дипломатском поштом преко руског конзула у Дубровнику и руског посланика у Бечу; 4) да у одржавању личних веза са владарем Црне Горе строго води рачуна о томе да му на сваком кораку и у сваком приватном и службеном контакту указује поштовање и да се строго чува од поступка који би се могао протумачити као мијешање у послове Црне Горе; сваки потез који не би имао везе са истраживачким радом — истицао је гроф Неселроде — могао је да се схвати погрешно и од стране црногорског влада-

¹⁰ Ib, Плетенов Департману државне благајне, 7/19. I 1838.

¹¹ Ib, Канкрин Неселродеу, 23. II/7. III 1837.

¹² Ib, Канкрин Татишчеву, 23. II/7. III 1838, 916.

¹³ Ib, Начелник Завода уралског масива Чевкину, 31. I/12. II 1837.

¹⁴ Ib, Министарство иностраних послова Чевкину, 10/22. III 1838.

ра, а поготову од странаца који су са посебним интересовањем пратили рад руских изасланика у Црној Гори.¹⁵

Неселроде је знао да ће руски изасланик наићи на добар пријем код Његоша, али је и поред тога сматрао да му дипломатски и политички обзир намећу обавезу да владици упуту посебну препоруку, коју је Коваљевски требао лично да му уручи.¹⁶

Поред инструкције од државног вицекањцелара, Коваљевски је добио упутства за рад и од начелника Штаба Корпуса. Генерал Чевкин је од Коваљевског захтијевао: 1) да одмах крене преко Варшаве, Кракова и Брна за Беч, гдје је требало да се јави руском посланику Татишчеву и, пошто од њега добије савјете, да затражи и посебну препоруку за Његоша; истовремено, требало је да Коваљевски у Бечу проучи извјештај пуковника Озерецковског; 2) да искористи повољну прилику и да свуда по аустријској територији куда га буде водио пут прикупља податке о индустријским и рударским постројењима; све те податке требало је пажљиво унијети у путне биљешке и израдити скице сваког постројења у које му се буде пружила прилика да уђе; исто тако, све податке од научног и техничког интереса са подручја Црне Горе требало је унијети у путне биљешке; 3) да се по доласку у Црну Гору одмах пријави владару и да од њега затражи обавјештења о предјелима гдје се налази златна руда, да лично пође на то подручје и да пажљиво и систематски изврши истраживање, настојећи при томе да испита да ли постоје трагови каквих старијих радова; уколико му се у току истраживања укаже потреба за инструментима, у ту сврху може трошити 300 червоњаца; 4) у случају да истраживања покажу позитиван резултат, требало је израдити план експлоатације златне руде и детаљно образложен предати владару Црне Горе, од чије је воље у првом реду зависило да ли ће се предузети било какви радови; Коваљевски је морао да води рачуна и о томе да његов извјештај и план буду састављени реално, како Црну Гору не би увукао у велике трошкове; 5) Штаб је очекивао да ће Коваљевском поћи за руком да састави геогностички опис читаве Црне Горе, у који би био унесен сваки податак од научног интереса; 6) сав посао требало је завршити до краја 1838; 7) Коваљевски је био дужан да крајем сваког мјесеца доставља извјештаје о току истраживања.¹⁷

За рад Јегора Петровича био је заинтересован и Рударски музеј Русије, па је стога Штаб Корпуса захтијевао да се преко дипломатске поште упућују сви интересантни узорци из минералшког и геолошког састава земљишта у Црној Гори.¹⁸

Крајем марта Коваљевски је отпутовао из Петрограда. Пошто је у Варшави обишао нека индустријска постројења која су га

¹⁵ Ib, Неселроде Коваљевском, 10/22. III 1838, 610.

¹⁶ Ib.

¹⁷ Ib, Штаб Корпуса Коваљевском, 10/22. III 1838, 1214.

¹⁸ Ib, Штаб Корпуса Департаману спољне трговине, 11/23. III 1838, 1280..

интересовала,¹⁹ Коваљевски је стигао на аустријску границу 12. IV и од аустријског отправника послова у Кракову добио визу за улазак у аустријске земље.²⁰ Настављајући путовање, задржао се извјесно вријеме у Брну, гдје је разгледао индустријска и рударска постројења,²¹ а затим је продужио за Беч. Крајем априла стигао је у аустријску пријестоницу и одмах пожурио да испуни за даћу која му је била постављена упутствима добијеним у Петрограду. У Бечу је Коваљевски имао прилику да се упозна са Вуком Стефановићем Караџићем. Од Вука је том приликом добио обавјештења о открићу „стarih словенских рукописа у Крагујевцу“.²² О каквој се врсти рукописа радило — тешко је рећи. Из Дневника Ј. Хаџића може се видјети да је споменути рукописе књаз Милош откупио за 5.000 дуката, да су пронађени у Црној Гори, у некаквом „подземном ходнику“, и да садрже поред осталог и „историју словенских народа“. Књаз Милош је те рукописе предао Вуку да заједно са „24 литератора србских у Крагујевцу“ све „то прегледа и оцени“.²³ Коваљевски не даје никакве податке о разговорима са Вуком, из којих би се могло нешто поузданије рећи о карактеру споменутих рукописа.

У аустријској пријестоници Коваљевски се задржао дуже него што се предвиђало. Он је слободно вријеме искористио за посјете неким установама, ради прикупљања података за Штаб Корпуса.²⁴ Крајем априла почео је да се опрема за пут у Црну Гору. Пошто је од аустријских власти добио визу,²⁵ и специјалну препоруку посланика Татишчева,²⁶ Коваљевски је преко Граца и Љубљане отпутовао даље.²⁷ Средином маја стигао је у Трст, гдје је сазнао да једна лађа тих дана треба да отплови за Котор. Пошто је набавио неке инструменте, неопходне за истраживања у Црној Гори, Коваљевски је уз помоћ руског конзула Касина успио да се укрца на лађу и отпутује.²⁸

Путовање Јегора Петровића од Трста до Котора није било ни мало пријатно због изненадне буре. Послије вишенедјелне напор-

¹⁹ Ib, Коваљевски Штабу Корпуса, 9/21. IV 1838.

²⁰ Ј. Миловић, *Аустријски извјештаји о посјети Црној Гори руског рударског капетана Јегора Коваљевског (по историјској грађи из Државног архива у Задру)*, Историјски записи III, св. 5—6, Цетиње 1949, 249. — У овом чланку Миловић је објавио драгоцјену грађу аустријског поријекла. Стога ће у овом нашем прилогу бити испуштени сви детаљи о којима се у Миловићевој грађи налазе поуздана обавјештења.

²¹ А. В а л љ с к а я, нав. дјело, 22—23.

²² ЦИАЛ, д. 560, Коваљевски Министарству иностраних послова, 9/21. IV 1838.

²³ *Огледало српско. Дневник Јована Хаџића*, 204—205.

²⁴ А. В а л љ с к а я, нав. дјело, 23.

²⁵ Ј. Миловић, *Аустријски извјештаји*, 249.

²⁶ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, Петар II—1838, Татишчев Његошу, 17/29. IV 1839.

²⁷ Ј. Миловић, *Аустријски извјештаји*, 249.

²⁸ ЦИАЛ, д. 560, Коваљевски Штабу Корпуса, 1/13. V 1838, 3.

не пловидбе почетком јуна стигао је у Котор.²⁹ Истог дана, по доласку, послао је извјештај Штабу Корпуса,³⁰ па кад су му аустријске власти поново визирале пасош,³¹ наставио је пут за Цетиње,³² очекујући са нестрпљењем да види своју „Меку“, како је касније назвао црногорску пријестоницу.³³

Од Котора до Цетиња Коваљевског су пратили владицини перјаници. На Цетињу је дочекан свечано, као што је то био обичај у Црној Гори кад су били у питању угледни гости.³⁴ Коваљевски је одмах предао владици препоруку државног вицекањцелара од 16/23. III као и писмо руског посланика из Беча Д. М. Таишчева од 17/29. IV 1838. године.³⁵

У одговору на поруку грофа Неселродеа, слање руског инжењерског официра Његош је одијенио као знак велике благонаклоности руске владе. Он је и овога пута истакао вицекањцелару спремност да истраје у настојањима на уређењу Црне Горе, ријешен да у исто вријеме сачува добре односе са Турском и Аустријом, у складу са сугестијама добијеним „лично од господара императора“ 1837. године у Петрограду. У истом смислу одговорио је владика и руском посланику при бечком двору, уз пуно обећање да ће уложити све што од њега буде зависило како би Коваљевски што успјешније обавио повјерену му задаћу. Владика такође није пропустио да о доласку руског инжењерског официра извјести руског конзула у Дубровнику, понављајући и њему мисао да је то „ново доказатељство сватдашњег старања Њ. Величанства о ползи народа црногорскога“.³⁶

По доласку на Цетиње, Коваљевски је преко дипломатске поште упутио Штабу Корпуса детаљан извјештај о угљенокопима по Далмацији, као и неке податке економске природе о овим значајнијим мјестима која је посјетио по разним аустријским земљама.³⁷

Коваљевски је био импресиониран животом, обичајима и нарави становништва Црне Горе. Изнад свега, он је био дубоко одушевљен личношћу црногорског владара.³⁸ Вјероватно је на Коваљевског знатно утицала чињеница што је у Бечу имао прилике да у разговорима са Јаковом Николајевичем Озерецковским, такође великим Његошевим пријатељем и поштоваоцем, сазна све оно што је карактерисало Његоша као човјека, државника и ми-

²⁹ *Иб.*

³⁰ *Иб.*

³¹ *Ј. Миловић, Аустријски извјештаји, 249.*

³² *ЦИАЛ, д. 560, Коваљевски Штабу Корпуса, 20. V/1. VI 1838, 4.*

³³ *Е. П. Ковалевски, Четири месеца в Черногории, СПетербург 1841, 1.*

³⁴ *Иб.*

³⁵ *Петар Петровић Његош, Писма II, Београд 1953, 55—58.*

³⁶ *Иб., 58.*

³⁷ *ЦИАЛ, д. 560, 1. 88.*

³⁸ *Д. Вуксан, Писма Озерецковскога, Коваљевскога и Чевкина Владици Раду, Споменик СКА LXXXI, Београд 1935, 16—17.*

слиоца. У непосредним сусретима са владиком, Ковалевоки је само могао да дође до закључка да су запажања његовог пријатеља Јакова Николајевића била реална.

Ковалевоки је убрзо започео испитивања терена по Црној Гори, са не малом илузијом да ће резултати његовог рада помоћи економском препороду Црне Горе. Из средстава која су му била додијелена плаћао је радну снагу, док је Његош, очекујући много од започетог подухвата, а водећи, прије свега, рачуна о безбједности руског инжењерског официра, неколицини перјаника издао наредбу да се стално налазе у његовој пратњи.³⁹ Своја истраживања Ковалевоки је започео у Црмничкој нахији, рачунајући да му је тај рејон Црне Горе најлакше испитати. У Црмницу је пошао почетком јула. Касније је у својим мемоарима описао то своје занимљиво путовање лађом од Ријеке Црнојевића поред Жабљака и свој боравак у Црмничкој нахији.⁴⁰

Главни циљ истраживања Јегора Петровића била је Златица. Крајем јуна Ковалевоки је са својим пратиоцима, преко Пиперке Ђелије и Дукље, кренуо да испита да ли у Златици одиста има трагова златне руде. Чим се сазнало за долазак руског рударског инжењера, турске власти у Подгорици издаде су наредбу да се онемогуће радови на испитивању рејона, који се налазио под суверенитетом отоманске Порте. Ковалевоком је, уз не мале опасности, ипак пошло за руком да прегледа овај рејон и да дође до закључка да тамо нема рудног блага које би могло послужити као извор нових прихода за Црну Гору.⁴¹

Његош је био огорчен поступком турских власти и, по обавјештењима Ковалевоког, намјеравао је да са војском крене пут Златице у сусрет турским одредима који су се спремали да запосједну овај рејон. Касније је владика од тога одустао и задовољио се тиме што је руском посланику у Бечу, упутио једно писмо, очекујући од њега одговарајућу интервенцију.⁴²

Ковалевоки је обишао готово сву Црну Гору, сабирајући податке географског, минералогског и економског карактера о појединим њеним рејонима. Касније је то публикувао у својим радовима о Црној Гори.⁴³

Јегор Петровић је брзо запазио колику бригу задају црногорском владару трошкови око набавке муниције и колики терет за црногорску државну касу представљају издаци на наоружање. Да би помогао народу који је био потпуно задобио његове симпатије и владару који га је одушевљавао богатством духа, Јегор Петровић се подухватио да на Ријечи Црнојевића подигне радионицу за про-

³⁹ ЦИАЛ, д. 560, Ковалевоки Штабу Корпуса, 6/18. VI 1838.

⁴⁰ Е. П. Ковалевоки, нав. дјело, 18—25.

⁴¹ ЦИАЛ, д. 560, Ковалевоки Штабу Корпуса, 6/18. VI 1838.

⁴² *Ib.*

⁴³ Видјети библиографију Ј. П. Ковалевоког, приложену уз студију А. Ваљске (186—191).

изводњу барута.⁴⁴ Он је касније био поносан тиме што је ударио основе за прву црногорску „фабрику“ наоружања. Да ли је та радионица за производњу барута одмах почела да ради — тешко је за сада рећи. У изворима аустријског поријекла nailазимо на податке да је владика осам година касније (тј. 1846) предузимао мјере за производњу барута и подизање „фабрике барута“.⁴⁵ Вјероватно је овдје ријеч баш о „фабрици“ којој је ударио темељ Јегор Петровић.

За вријеме боравка Јегора Петровића у Црној Гори дошло је до сукоба Црногораца с аустријском војском на Паштровској гори. Коваљевски је био јако узнемирен развојем догађаја и одмах је извјестио Штаб Корпуса о опасном положају Црне Горе, изазваном нападом аустријских трупа на њене границе. Тешкоће за Црну Гору и Црногорце удвостручавала је опасност од турских војних припрема, па је Његош, у жељи да избјегне већи сукоб са оба јака сусједа, улагао напоре да што прије успостави мир на границама.⁴⁶ У ту сврху руски изасланик могао је да одигра значајну улогу и Његош се није устручавао да га на том послу ангажује.

Аустријске власти су са великим подозрењем пратиле ангажовање Јегора Петровића око сукоба на Паштровској гори,⁴⁷ истичући при томе да руски рударски инжењер није дошао у Црну Гору само као обичан истраживач, како је то на почетку његове мисије било представљено. Иако му је инструкцијама било заиста строго наложено да се у Црној Гори бави искључиво научним истраживањима, Коваљевски није могао да одбије Његошеве молбе да уложи своју умјешност и дипломатски имунитет како би допринио да престане крвопролиће на граници. Аустријским властима није сметала посредничка улога руског рударског инжењера колико његове изјаве дате у току контакта с властима у Приморју. Коваљевски је, наиме, отворено изражавао своје негодовање поводом гласова који су се ширили у аустријској јавности и штампи о Црној Гори и Црногорцима. Он је једном аустријском представнику изразио и чуђење и протест поводом вијести, ширених у неким аустријским новинама, да су становници Црне Горе пљач-

⁴⁴ Отдел рукописей Государственной библиотеки им. Салтыкова—Щедрина в Ленинграде, ф. 59, 47—52, Коваљевски Неселродеу, 28. XII 1853/9. I 1854, № 2.

⁴⁵ Задарски државни архив, Atti presidiali, 313. (b. VIII 1846) 1694/8, Гриј Губеријалном председништву, 13. VII 1846, 251.

⁴⁶ ЦИАЛ.д. 560, Коваљевски Штабу Корпуса, 25. VII/6. VIII 1838. — Писмо сличне садржине, у којему је окривио аустријске власти за сукоб на Паштровској гори, упутио је Коваљевски и руском представнику у Венецији (АВПР, ПО, д-4, Цетиње, 6/13. VIII 1838).

⁴⁷ Ј. Миловић, *Аустријски извјештаји*, 251—255. — Преносећи вијести страних новина, „Новине Србоке“ у броју 39 (од 1/13. X 1838) писале су како је капетан Коваљевски „народ узмутио“ у Црној Гори (Љ. Дурковић—Јакшић, *Србијанска штампа о Његошу и Црној Гори (1833—1851)*, Београд 1951, 93).

каши и разбојници, који само живе од плијена. Ковалењски је сматрао да треба престати са ширењем неистина о једном народу који је живио од свога рада и борио се за своју самосталност, штитећи се само од оних који су му то право брутално оспоравали.⁴⁸ Можда таква изјава Јегора Петровича не би толико узбудила аустријске власти да руски изасланик није изнио и своје мишљење о неким захтјевима Црне Горе. Наиме, он је отворено изјавио да Црна Гора има историјско право да добије излаз на море, будући да је она то своје неоспорно право платила и крвљу у борби против Турака и Наполеонових трупа у Приморју.⁴⁹

Поступци и изјаве Јегора Петровича забринули су аустријске власти у Приморју. Оне су сматрале да понашање руског рударског инжењера може да штоди аустријским интересима у Босни Которској. Та претјерана страховања аустријских власти довела су до тога да је бечка влада уложила протест код руског посланства, упозоравајући га на то да Ковалењски у Црној Гори не ради у складу са инструкцијама добијеним у Петрограду, а сам канцелар Метерних је, искористивши сусрет са руским вицеканцеларом Неселродеом у Венецији, захтијевао да руски рударски инжењер усагласи своје понашање са званичном политичком линијом своје владе.⁵⁰

Интервенција аустријске владе код руског посланства у Бечу и разговор Метернихов с Неселродеом одиста су убрзали одлуку о повлачењу Ковалењског из Црне Горе. Додуше, у Петроград су већ били приспјели извјештаји Јегора Петровича о томе да су обавјештења о рудном благу Црне Горе заснована на нереално утврђеним чињеницама. Штаб Корпуса рударских инжењера сматрао је да је потребно о томе извјестити императора Николаја I и предложити му да изда наредбу о повратку руског изасланика, утолико прије што су на граници Црне Горе и Аустрије избили веома озбиљни сукоби.⁵¹

Кад је император Николај I добио реферат од Штаба Корпуса, потпуно се сагласио са предлогом о опозивању Јегора Петровича из Црне Горе.⁵² О томе царевом мишљењу одмах је извјештено министарство иностраних послова,⁵³ а ово је у том смислу послало упутства руском посланику у Бечу.⁵⁴

⁴⁸ ЗДА, 222 (b. XII-a с Central Acten 1838), 114/р. р, Кризомали Ивачићу, 15. VI 1838.

⁴⁹ Ј. Миловић, *Аустријски извјештаји*, 250.

⁵⁰ Ib. 255, 257. Његошев музеј на Цетињу, Оставштина Павла Поповића.

⁵¹ ЦИАЛ, д. 560. 119—111, Штаб Корпуса Бенкендорфу, б. д. — Овај је извјештај био упућен императору Николају II који се тада налазио у Царском Селу.

⁵² Ib.

⁵³ Ib, Канкрин Дивову, 4/16. X 1838.

⁵⁴ Ib, Канкрин Татишчеву, 4/16. X 1838.

Средином септембра Ковалеvски је почео да се спрема за повратак. Испраћајући свог великог пријатеља, Његош је сматрао да му дужност налаже да га снабдије посебном препоруком на руког државног вицекањцелара Карла Васиљевича Неселродеа и да у тој препоруци истакне да је Јегор Петровић обишао Црну Гору, у циљу да испуни одређену му задаћу, при чему је радио у изванредно неповољним условима. Препоручујући Јегора Петровића, Његош је указивао на чињеницу да је руски инжењер за вријеме свога кратког боравка учинио „велике услуге“ Црној Гори.⁵⁵

Заједно са Ковалеvским на пут је кренуо и једанаестогодишњи дјечак Ђуро Томов Давидовић, кога је Његош упутио у Русију на школовање. Владика је у писму Карлу Васиљевичу Неселродеу истицао да је слање овог младића инспирисано потребом ширења народне просвјете у Црној Гори.⁵⁶ Ковалеvски је намјеравао да Давидовића улише у Институт рударских инжењера у Петрограду.⁵⁷

Седамнаестог септембра Ковалеvски је преко Котора, Дубровника и Задра отпутовао за Трст,⁵⁸ одакле је требало да пође у обилазак неких мјеста у Италији, пошто је за такво путовање добио сагласност својих предпостављених. Дајући дозволу Јегору Петровићу за боравак у Италији, Штаб Корпуса рударских инжењера му је ставио у дужност да у повратку посјети и Минхен и да се тамо до детаља упозна са свим привредним и индустријским постројењима и достигнућима.⁵⁹

Крајем 1838. и почетком 1839. године Ковалеvски се поново нашао у Бечу. У аустријској пријестоници нашао је на веома љубазан пријем руског посланика. Њему је Јегор Петровић поднио детаљан извјештај о Црној Гори.⁶⁰ Интересантно је да је тада у Бечу боравио аустријски капетан Фридрих Орешковић, а очекивао се и долазак далматинског намјесника барона Лилијенберга, што је Јегора Петровића могло да подсјети само на разне „гадостии“ које су предузимале аустријске власти у Боки Которској и

⁵⁵ П. П. Његош, *Писма II*, 110. — На основу Његошевог писма од 1/13. X 1838, државни вицекањцелар Карло Васиљевич Неселроде саставио је специјалну информацију за императора и доставио му је 14/26. II 1839. У Неселродеовој информацији била је посебно истакнута чињеница да је Јегор Петровић учинио велике услуге, како је то и у Владичјном писму речено, иако је свој посао имао да обави у тешким околностима. Ово мишљење државног вицекањцелара имало је касније значаја за даље напредовање у дипломатској каријери Јегора Петровића (АВПР, Неселроде Николају II, 14/26. II 1839).

⁵⁶ П. П. Његош, *Писма II*, 111.

⁵⁷ Д. Вуксан, *Писма Озерецковскога, Ковалеvскога и Чевкина Владици Раду*, 17.

⁵⁸ Ј. Миловић, *Аустријски извјештаји*, 255—257.

⁵⁹ ЦИАЛ, д. 560, Ковалеvски Штабу Корпуса, Фиренца, 1/13. XII 1838. — Видјети и: Ковалеvски Штабу Корпуса, 7/19. II 1839.

⁶⁰ Д. Вуксан, *Писма Озерецковскога, Ковалеvскога и Чевкина Владици Раду*, 16; ЦИАЛ, д. 560, Ковалеvски Штабу Корпуса, 7/19. II 1839.

Далмацији. У Бечу се Коваљевски поново сусрео са Јаковом Николајевичем Озерецковским, искористивши прилику да се са њим договори о добру народа чију су храброст и гостопримство обојица много цијенили и истицали. Писмо којим се јавио Његошу из Беча крајем јануара 1839. године, Јегор Петровић је завршио ријечима: „да ли ћу заборавити кад Црну Гору? О, никада, никада! Она ће се заувјек сјединити са најљепшим устоменама мојег живота“.⁶¹ Ова патетична изјава изражавала је заиста осјећање Јегора Петровића према Црној Гори и Црногорцима, осјећање које ће прерасти у прави култ. Кад је Коваљевски касније почео да игра видну улогу у дипломатији своје земље, то осјећање га није напустило и Црна Гора и њени владари су то у неколико критичних историјских тренутака и те како осјетили.

Почетком фебруара 1839. године, Јегор Петровић је напустио аустријску пријестоницу и отпутовао у Петроград.⁶²

Док је још боравио у Црној Гори, Коваљевски је слао Штабу Корпуса извјештаје искључиво о резултатима својих научних истраживања. Он је имао штошта да каже и о приликама у тој земљи и стремљењима њеног владара, па је по доласку у Фиренцу обећао Штабу Корпуса да ће по повратку у Петроград доставити један опширан извјештај о Црној Гори и владици црногорском. Коваљевски је одржао то обећање: одмах по приспјећу у пријестоницу саставио је меморандум, занимљив по схватањима и значајан по препорукама за учвршћење положаја Црне Горе и њеног владара.

Многи странци, путници или емисари, оставили су писана свједочанства о Његошу и његовој Црној Гори. Сви су они саопштили понеку истину о Владици и његовој земљи. Потпуно истину нико од њих није рекао, нити је могао да то учини. Ипак, чини се да у извјештајима и рефератима руских путника и емисара налазимо најдрагоцјеније историјске податке о Његошу, његовим државно-политичким концепцијама, национално-политичким стремљењима и могућностима. Меморандум Јегора Петровића, састављен у шест тачака, спада у ред баш таквих свједочанстава.

1. Јегор Петровић је започео свој меморандум излагањем догађаја тијесно повезаних са уплићањем Енглеске у послове на овом дијелу Балкана. По његовим саопштењима, Енглеска је покушавала да се преко „кнеза“ Николе Васојевића директно умјеша у политички живот југозападних области Полуострва. Британска влада је то чинила у првом реду због тога што су догађаји наговјештавали тако брз развој да је са гледишта њених империјалних интереса било сасвим нецјелисходно пропустити тре-

⁶¹ Д. Вуксан, *Писма Озерецковскога, Коваљевскога и Чевкина Владици Раду*, 16.

⁶² *Иб.*

⁶³ О Николи Васојевићу видјети детаљније код Дурковића (*Србијанско-црногорска сарадња (1830—1851)*, Београд 1957, 28—64).

нутак да се на неки начин утиче на развој прилика једног подручја од изванредног политичко-стратешког значаја.⁶³

Пошто се ставио у службу Енглеске, Никола Васојевић, како истиче Јегор Петровић, рачунао је да ће му поћи за руком да од Црне Горе и Владичиног утицаја одвоји све оне области на граници према Албанији и Херцеговини и да тамо организује неку врсту релативно самосталне покрајине, под покровитељством британске владе.⁶⁴ Тешко је претпоставити да Никола Васојевић није био свјестан тога да ће доћи у сукоб са Владиком, али по свој прилици није очекивао да ће Његош без по муке сузбити покушаје да се области настањене српским елементом оријентишу на ослонац на Енглеску.

Политика британског кабинета, којој је тада служио „кнез“ Никола Васојевић, била је инспирирана не само жељом да се прати развој прилика на Балкану него, у првом реду, тежњом да се онемогући потпуно учвршћење руског утицаја код балканског становништва, утицаја који је поред осталог црпао снагу и из међународних уговора тридесетих година који су омогућили да Русија постане одлучујућа сила на европском Истоку.⁶⁵

Планови и комбинације Николе Васојевића били су доста нереални. Никола Васојевић је био човјек који је својевремено служио Русији и Турској, нудио своје услуге Србији, а затим Црној Гори. Његошу се било лако борити против смјерова и планова оваквог комбинатора, утолико прије што је од васојевићких првака добијао писмена увјеравања у приврженост Црној Гори. Сам Никола Васојевић био је човјек доста ограничених способности, без обзира на његове звучне титуле „кнеза“ Васојевића и „вицеконзула“ Британске Империје. Коваљевски је, савјетујући се с Његошем о дјелатности енглеског „вицеконзула“, „кнеза“ и „бега“ васојевићког, страховао да она не уроди плодом који би могао да побере неко са стране.⁶⁶ То мишљење Јегора Петровића било је пресудно на Владичин став према овом пробисвијету, који је сав свој живот подредио жељи да дође до славе и величине.

2. Да би се сузбили покушаји енглеске и француске дипломатије да учврсте свој утицај на овом дијелу Балкана, Јегор Петровић је царској влади препоручио да прихвати Владичин предлог, учињен непосредно по одласку Јакова Николајевича Озерецковског из Црне Горе, о отварању неке врсте конзулата у Црној Гори.⁶⁷ Слање сталног руског представника у Црну Гору, по мишљењу Јегора Петровића, требало је да ојача положај црногорске државе и доведе до тога да љубав околног становништва према

⁶⁴ ЦИАЛ, д. 560, Коваљевски Штабу Корпуса, 7/19. II 1839.

⁶⁵ Видјети о томе: Гатишев, *Внешняя политика императора Николая первого, введение в историю внешних сношении России в эпоху севастопольской войны*, СПбетербург 1887, 307—384.

⁶⁶ ЦИАЛ, д. 560, Коваљевски Штабу Корпуса, 7/19. II 1839.

⁶⁷ ЦИАЛ, д. 560, 173—179.

Црној Гори, која — како се истиче у меморандуму — „у садашњем тренутку иде до одушевљења“, добије залогу Русије и њене моћи. Подржавајући Владичин предлог о отварању руског конзулата у Црној Гори, Јегор Петровић тада није ни претпостављао колико је за царску владу то било деликатно питање и какве је све међународно-правне посљедице могло да има.

3. Јегор Петровић је благодоклоно оцјењивао све Његошеве државничке потезе, истичући при том нарочито његову непоколебљиву жељу да у земљи заведе чврст поредак и удари основе за народну, „грађанско“ просвјетљивање. Цијенећи своје ограничене могућности, Владика је сматрао да у ширењу „грађанског“ образовања народа важну улогу треба да одиграју они Црногорци којима би се пружила могућност да се школују у Русији. Због тога је руског изасланика посебно замолио да се за овај предлог узме у Петрограду и, посебно, да се постра како би наследник на црногорски владарски пријесто добио школско образовање у Петрограду. Коваљевски је схватио смисао те жеље, па је апеловао на царску владу да се Владичина молба обавезно прихвати.

4. У свом меморандуму Коваљевски је дао доста простора односима Црне Горе и Аустрије. Исто као и Јаков Николајевич Озерецковски, и Јегор Петровић је уочавао све оне сталне и тренутне опасности које су за јачање Црне Горе као државе потицале од чињенице да она на својим западним границама има тако моћног сусједа. По оцјени Јегора Петровића, црногорско-аустријске супротности лежале су у природи ствари. Аустрија заиста није могла мирно да посматра како се на њеним југоисточним границама ствара и учвршћује једна државица чија је проста егзистенција имплицирала многобројне опасности за Монархију и њене интересе. Подстакнут развојем догађаја око црногорско-аустријског разграничења, Јегор Петровић је својој влади реферисао да у потпуности дијели Владичино мишљење да се Црна Гора без помоћи и енергичнијег ангажовања Русије не може сачувати од сталног притиска и интрига из Беча, појачаних нарочито од онога историјског тренутка кад је постало сасвим јасно да се државни поредак код Црногораца стабилизовао и кад је црногорски владар отпочео да остварује јак утицај на околно становништво под Турском.

5. Тежак економски положај Црне Горе представљао је извор за многе тешкоће политичког карактера. Стијешњено на уском простору, становништво неких области Црне Горе било је принуђено да у честим неродним годинама емигрира („ускаче“) на територију под турском или аустријском влашћу, тражећи на тај начин спас од гладне смрти. Његош је Коваљевском скренуо пажњу на разне опасности које су од тога потицале. Владика је, наиме, сматрао да црногорски „ускоци“, насељени било на турској било на аустријској територији, нијесу могли да се ослободе утицаја својих нових господара, и, хтјели то они или не, морали су у већи-

ни случајева да постану директно или индиректно оруђе у њиховим рукама. У многим приликама, и аустријске и турске власти служиле су се црногорским емигрантима у спровођењу различитих врста притиска на црногорску државу. Да би се тој пракси учинио крај, Коваљевски је предлагао да се Владици омогући да један дио сиromaшног становништва пресели у Русију, у предјеле Закавказског краја, што би у Црној Гори било протумачено као знак велике милости Русије, руској влади пружило несумњиве користи, а црногорску државу ослободило једне тешкоће под чијим се бременом препијала.

6. Млади црногорски владар био је дубоко свјестан значаја одлуке руске владе о јачем ангажовању у пословима Црне Горе послѣ његове посјете Петрограду 1837. године и послѣ препорука које је царском кабинету поднио званични руски изасланик потпуковник Јаков Николајевич Озерецковски. Он је сматрао да без ослоњања на Русију и њену материјалну и политичку подршку Црна Гора не би могла да изврши ону историјску задаћу која јој је објективно историјски била предодређена. Да би симболично изразио захвалност Црне Горе према политици царске владе, Владика је, приликом одласка Коваљевског из Црне Горе, затражио одобрење да у цетињском пољу подигне спомен-плочу цару Николају I, сматрајући да ће тиме најбоље задовољити општенародне жеље да се сачува успомена на владавину руског самодршца. Владика је сматрао да је руски император својом одлуком о повећању субвенције у ствари учинио одлучан корак за промјену реда ствари у Црној Гори.

Констатујући да је Црна Гора тако рећи тек никла као држава, на рушевинама патријархалног друштва, из „анархије“ и „раздора“, о чему су у народу сачуване свјеже успомене, Коваљевски истиче да је црногорски народ — „млад“ и „храбар“, „горд побједама“ над Турцима и Французима и резултатима у одбрани своје независности — изградио осјећање да тешко подноси власт над собом, па макар то била и домаћа влада. У таквом елементу је тешко било заводити ред и поредак и стварати и учвршћивати државну организацију. Поред тога, по оцјени Јегора Петровића, Црногорци су доста лакомислен народ и „без по муке поводљив“, поготову кад се предлаже уништавање силе и покорности. Запавивши ту црту код Црногораца, аустријске власти у Приморју су у неколико прилика, руководећи се замишљу да спријече процес учвршћења централне власти и јачања положаја црногорског владара, покушале да изазову немире у Ријечкој и Црмничкој нахији, дајући лажна обећања да ће их у случају „оцепљења“ ставити под своје „покровитељство“. Истичући аустријске интриге против Црне Горе, Коваљевски је губио из вида један веома важан моменат, који је Јаков Николајевич Озерецковски много боље учлавао. Наиме, бечка влада је са великим подозрењем пратила руско материјално и политичко ангажовање на учвршћењу црно-

горске државе, па је у жељи да дезангажује руску владу вршила директан притисак на Црну Гору, подстрекавала смутње у њој и инспирисала један дио штампе у Монархији да о Црној Гори шири вијести које нијесу одговарале стварности. Требало је Црну Гору представити као дивљу и полуварварску земљу и на тај начин петроградски кабинет убиједити да је илузорно свако настојање да се ова земља изведе на пут цивилизованог живота.

У Црној Гори се покровитељство Русије сматрало покровитељством „неба“ и та морална веза народа Црне Горе с Русијом јачала је и слабила по мјери ангажованости руске политике на Балкану. Тешко је било описати — испиче Јегор Петровић — са каквим је одушевљењем народ Црне Горе примао изразе благонаклоности руске владе и руских владара.

Учвршћивање руског утицаја у Црној Гори било је директно уперено против интереса Монархије. То је по оцјени Јегора Петровића и био један од разлога због којих је бечки кабинет крајем 1838. тражио његово опозивање из Црне Горе. Моћном сусједу одговарала је Црна Гора слаба, примитивна, неуређена и потресана унутрашњим раздорима. Кад је околно становништво у непосредном сусједству Црне Горе (чији се број оружаника, по процјенама Јегора Петровића, кретао до 150.000) почело да ушпире своје очи у Његошеву Црну Гору, не гледајући на њу са завишћу већ са надом, сматрајући да од судбине Црне Горе зависи његова сјутрашњица и изгледи на свргавање туђинске власти, тада су моћни сусједи Црне Горе почели систематски да подривају стабилност државног поретка код Црногораца, тежећи да изазову расуло црногорске државе, не само снагом оружја, него и тежњом да је врате у период „бевлашћа“. Тешко се 1838. могло рећи шта је теже — или опасност од турских оружаних пријетњи, или интриге аустријских власти? Јегор Петровић је заиста био у праву кад је меморандум својој влади закључио једном врстом апела да Црна Гора може пропасти ако је Русија не заштити. Руска влада је, по његовом мишљењу, била дужна да се постара за сигурност и независност ове мале словенске државе на Балкану, јер је то заслужио народ „снажан, млад и одан Русији, безгранично и безусловно“.⁶⁸

Предлози и препоруке Јегора Петровића примљени су са највећом пажњом у Петрограду. Сам император Николај I био је до детаља упознат са извјештајем руског инжењерског капетана. И државни вицеканцелар Карло Васиљевић Неселроде, из честих

⁶⁸ ЦИАЛ, д. 560, Ковалевски Штабу Корпуса, 7/19. II 1839. — Предлог о подизању „споменика“ цару Николају I у цетињском пољу руска влада је узела у разматрање, па је државни вицеканцелар Карло Васиљевић Неселроде о томе обавијестио Николаја I посебним рефератом (1/13. IV 1839). Цар није одговорио на овај реферат Карла Васиљевића, јер је вјероватно оцијенио да би остваривање таквог пројекта у датим околностима Црној Гори могло више да штоди него да користи (АВПР, ГА — 695).

разговора са Јегором Петровићем,⁶⁹ могао је да добије само потврду оправданости оних предлога које је нешто раније царској влади поднио званични руски изасланик Јаков Николајевић Озерецковски. Оцјењујући значај мисије Јегора Петровића и уважавајући његове политичке предлоге у погледу Црне Горе, царска влада га је наградила Орденом св. Владимира и унаприједила га у чин мајора.⁷⁰

Branko Pavićević

MÉMORANDUM DE J. P. KOVALJEVSKI SUR
MONTÉNÉGRO 1838.

R É S U M É

Suivant la décision de l'empereur Nicolas Ier, vers la fin de mars 1838, il est envoyé au Monténégro l'ingénieur des mines J. P. Kovaljevski chargé d'explorer les mines sur son territoire et tout particulièrement le gisement d'or. Pendant son exploration au Monténégro Kovaljevski était nourri d'illusion que les résultats de son travail porteraient secours à la régénération économique du Monténégro. Le but principal de ses fouilles a été Zlatica où il supposait des traces de mines d'or. Kovaljevski a parcouru presque tout le Monténégro en recueillant des données géographiques, minéralogiques et économiques dans ses rayons particuliers. Plus tard il a publié ces matériaux dans ses ouvrages.

Bien que, d'après les instructions, il ait dû éviter l'immixtion dans toutes les affaires qui n'avaient pas de rapport avec l'exploration des mines, Kovaljevski s'était engagé pour la paix sur les frontières monténégrines et avait pris part dans quelques actions du Monténégro ce que provoqua d'interventions particulières de l'Autriche. Ces interventions ont accéléré le départ de Kovaljevski de Monténégro à mi-septembre 1838. De retour à Petrograd 1839. Kovaljevski avait rédigé un mémorandum détaillé, document contenant de très précieuses données historiques sur Monténégro et particulièrement sur Njegoš, sur ses conceptions politiques et celles concernant l'Etat ainsi que ses visées et possibilités nationales.

⁶⁹ ЦИАЛ, д. 560, Коваљевски Штабу Корпуса, 7/19. II 1839.

⁷⁰ Д. Вуксан, Писма Озерецковскога, Коваљевскога и Чевкина Владци Раду, 17.